

проф. др Дара Дамљановић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

проф. др Ксенија Кончаревић
Православни богословски факултет
Универзитет у Београду

Најстарији уџбеник руског језика за српске православне богословије:

историјски контекст и савремена перспектива валоризације

Учишћел руској језика Алимпија Васиљевића из 1862. и 1871.

Сажетак: Први уџбеник руског језика за српске православне богословије, који је уједно и први уџбеник руског језика намењен носиоцима српског језика, објављен је 1862. године под насловом *Учишћел руској језика*, а аутор тога дела био је Алимпије Васиљевић* (друго, темељно прерађено издање 1871). У раду се предочава историјски контекст настанка овога дела, врши дескрипција и валоризација његових макроструктурних, микроструктурних и садржинских елемената у складу са оновременим стањем лингводидактике, али и према захтевима савремене теорије уџбеника. Констатује се да је у оба своја издања, а посебно у другом, Васиљевићев уџбеник био у складу са основним захтевима методике наставе страних језика периода у коме је настао и да је у односу на уџбенике других страних језика израђене у Србији био знатно боље конципиран и методолошки постављен

Кључне речи: Историјат школства и педагошких идеја, историјат русистике, уџбеници руског језика у Срба, Алимпије Васиљевић (1831–1911).

У научној методологији лингводидактике значајно место припада и историјским истраживањима, којима је сврха изналажење законитости развоја система наставе одређеног (у нашем случају руског) језика и његових теоријских основа, а тиме и боље разумевање и унапређивање садашњег стања наставе у њеном препаративном, оперативном и евалуационом аспекту. Са историјског становишта проучава се друштвена условљеност наставе, мењање њених циљева и задатака, метода, облика и садржаја кроз историју, историјат наставних програма и уџбеничке литературе, прати се појава нових методичких праваца (концептуалних система) и трендова. Предмет лонгитудиналних испитивања је и приказивање делатности најеминентнијих теоретичара лингводидактике и наставника практичара, реконструисање приступа настави у појединим образовним институцијама, и сл. У том смислу веома инспиративно поље истраживања представља историјат наставе и учења ру-

---

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 28. маја 2010. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

ског језика у духовним школама Српске православне цркве, посебно историјат наставних планова и програма, уџбеничке и приручне литературе по којима се ова настава изводила.

Значај обраде једне овакве теме је вишеструк: најпре, духовне школе у историји српског школства одувек су се одликовале истакнутим местом и улогом у образовању свештенства, просветног кадра и националне интелигенције уопште, тако да истраживање статуса свих, па и филолошких наставних предмета у њима неизоставно поприма шире културне димензије и импликације. Друго: с обзиром на веома рано увођење руског језика у наставне планове српских духовних школа, српске земље сврставају се у ред оних са најдужом традицијом његовог изучавања у својству страног језика у глобалним, европским и светским оквирима. И треће: уџбеници израђени за потребе увођења наставе руског језика у српским духовним школама спадају у ред најстаријих уџбеника руског језика коришћених у иностранству.

Почетак наставе руског језика у Србији¹ традиционално се везује за средину XIX столећа, тачније за 1849. годину (отпочињање његовог изучавања у београдској Богословији), а у Црној Гори за 1869. (Богословско-учитељска школа и Дјевојачки институт на Цетињу)². Овим су се српске земље сврстале у ред држава са најдужом традицијом изучавања руског у својству страног језика: подсетићемо да је руски језик као наставни предмет изван граница његове исконске територије најпре био уведен у Румунији – 1828. он се почиње предавати у Гимназији св. Василија Великог у Јашију, 1831. у Училишту св. Саве у Букурешту, 1835. и у Михајловској академији у Јашију; следи Бугарска, где се овај језик уводи у школску наставу средином 40-их година, и то најпре у Копривштици, заслугом истакнутог делатника бугарског националног препорода Н. Герова, да би после руско-турског рата и ослобођења Бугарске (1877–78) на иницијативу М. Дринова, дугогодишњег професора Харковског универзитета, руски језик постао обавезан предмет у свим бугарским школама³. У осталим земљама словенског ареала (*Pax Slavia Latina*) постојала је велика заинтересованост за увођење наставе руског језика, мотивисана

¹ Напоменућемо да су страни језици заузимали значајно место у српској образовној политици још од најранијих етапа у развоју средњих и виших школа. Тако се у Великој школи, коју је по жељи Карађорђа Петровића основао Иван Југовић, а која је деловала у периоду од септембра 1808. до 1813. године, учио немачки језик све три године трајања школовања. Тридесетих година XIX века, када се оснива низ средњих школа (гимназије у Крагујевцу 1833 и Београду 1839, полугимназије у Зајечару 1836, Чачку и Шапцу 1837, богословија у Београду 1836, војна школа у Пожаревцу 1837), у њима се изучавају немачки, грчки, латински и старословенски језик. Педесетих година XIX века у нашем образовном систему изучавају се немачки, француски, руски, грчки, латински и старословенски језик. – О историјату увођења страних језика у српско школство од почетка XIX в. (стварања државе и успостављања школског система) и њиховом статусу до 2004. године у огледалу образовне легислативе и педагошке документације исцрпне податке даје А. Игњачевић (А. Ignjačević, *Engleski jezik u Srbiji*. Beograd, 2006, 72–198).

² М. Радевић, *Први Руси професори у Београду*. – Историјски гласник, Београд, 1965, бр. 1, стр. 85–93; М. Радевић, *Почеци настаиве руског језика у Србији. Неколико докумената 1852–1864*. – Настава и васпитање, Београд, 1971, бр. 4, стр. 493–505; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године*. [У зб.:] *Сто година славистиике у Србији. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27–29.10.1977) издаји 30 година касније*. Београд, 2007, стр. 31–36; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, стр. 62–74.

³ В. Г. Костомаров, *Русский язык в странах мира*. Москва, 1973, с. 61–78; Ф. П. Филин, *Русский язык в современном мире*. Москва, 1974, с. 7–47.

културним и идеолошким разлозима, али су ова настојања реализована знатно касније него у Србији и Црној Гори. Тако, у Словачкој позитивну улогу у популаризацији руског језика одиграо је покрет Људевита Штура: на словачки језик превод се дела Пушкина, Љермонтова, Тургенјева, Толстоја, словачки интелектуалци овладавају руским језиком, али се као наставни предмет он уводи тек 1918. године, и то у гимназије, економске и педагошке школе. Исте године уводи се настава руског језика и у чешке школе, с тим што ваља напоменути да је традиција русистичких студија у чешким високим школама отпочела у XIX веку (Карлов универзитет у Прагу и Универзитет у Брну)⁴. У несловенским земљама руски језик и књижевност постају углавном предмет универзитетског проучавања: у Мађарској се предавања из руског језика и књижевности организују још од 1849, да би током друге половине XIX века на водећим западноевропским и америчким универзитетима (Париз, Беч, Берлин, Харвард, Чикаго) почела да се негује славистика и у оквиру филолошких студија изучава руски језик⁵. Свакако да, када је реч о иницијалном моменту у развоју наставе руског језика у Србији, треба имати у виду и чињеницу да се свест о потреби његовог научног и практичног изучавања појавила знатно пре његовог увођења у институционални образовни систем: већ је 1839. Попечитељство просвештенија предложило да се изванредан број даровитих младића пошаље у главне градове европских држава ради учења језика и других наука, уз изричито помињање Москве и Петрограда. Две године касније, 9. јула 1841., попечитељ иностраних дела тражи да се три свршена ученика гимназије пошаљу у Русију „за изученије виши наука и рускога језика“. Између 1846. и 1864. у Русију су у три наврата слате групе богослова на школовање у тамошњим духовним академијама, а послато је и неколико питомаца да уче војне школе и студирају на универзитетима⁶. У доба званичног увођења руског језика у српско школство оваква пракса имала је, дакле, већ десетогодишњу традицију.

Ипак, постоје веома основани разлози да се почетак изучавања руског језика у српском школству помери за више од 120 година у односу на традиционално прихваћено датирање, односно да се он веже за две сремскокарловачке школе основане у трећој и четвртој деценији XVIII века – *Славенску школу* Максима Суворова (1726–1731) и *Славенско-лајтинску школу* Емануила Козачинског (1733–1737). Обе школе основане су на иницијативу српске црквене јерархије, која ће наићи на подршку и разумевање руског двора и Цркве. За Србе је оснивање ових школа, долазак руских учитеља и руских књига (не само сакралних, него и оних са дидактичком наменом), а тиме и прихватање рускословенског и славеноруског језика, представљало важан културноисторијски догађај са далекосежним импликацијама: према оцени акад. Александра Младеновића, „за саму Цркву то је била гаранција будућег очувања православља на свим српским просторима, а за српску писану реч, основну, то је значило продужење њеног вишевековног постојања које се до та-

⁴ В. Г. Костомаров, *Русский язык в странах мира*, с. 66.

⁵ Ф. Я. Прийма, *Русская литература на Западе. Статьи и разыскания*. Ленинград, 1970, с. 152–153; В. Г. Костомаров, *Русский язык в странах мира*, с. 95–104; Ф. П. Филин, *Русский язык в современном мире*. Москва, 1974, с. 41–42.

⁶ М. Радевић, *Први Руси професори у Београду*, стр. 85–87.

да остваривало на српском црквеном, а од тада је требало то трајање да се наста-ви на руском црквеном језику⁷. У културно-просветну мисију у Сремске Карлов-це најпре је био послат службеник Светог Синода Максим Терентјевич Суворов, који 1. октобра 1726. почиње да изводи наставу у новооснованој школи посвеће-ној Покрову Пресвете Богородице. Суворов је испрва држао наставу за седам уче-ника, а следеће године, од 2. фебруара до 8. септембра, за 57 ђака, уз премештање школе у Београд, да би од 6. јануара 1727. наставио са предавањима у Карловци-ма⁸. Суворовљево дело наставиће Емануил Козачински као ректор нове, Славен-ско-латинске школе: овог ученог клирика пољског порекла, потоњег професора Кијевске духовне академије, руски Синод упутио је у Карловце са групом учитеља (Петар Падуновски, Трофим Климовски, Георгије Шумилак, Тимотеј Левандов-ски, Иван Менацки) да наставе просветну и културну мисију у духу раније постиг-нутог споразума⁹. Делатност руских учитеља у карловачким просветним инсти-туцијама традиционално се у литератури везивала за наставу црквенословенског језика и катехизиса, при чему се губила из вида чињеница, на коју умесно указује Предраг Пипер¹⁰, да се сам наставни процес одвијао на руском књижевном језику, тако да, иако још није био званични наставни предмет, он имплицитно фигурира у овим школама као језик педагошке комуникације, и то из два разлога: прво, због непознавања нашег језика, и друго, због чињенице да су сви уџбеници који су коришћени у школама Суворова и Козачинског били руске провенијенције. „На тај начин“, закључује Пипер, „српски ученици Славенске (и, доцније, Славенско-ла-тинске, *прим. наша*) школе у Сремским Карловцима, пре двеста осамдесет годи-на, учећи (а) на језику свог учитеља (б) језик који се звао славенски, а био руско-словенски, тј. руски црквени језик, учили су два основна вида језика образованих Руса свога времена“¹¹. На овом месту бисмо, са своје стране, прецизирали да „сла-венски“ језик који се предавао у Карловцима није био само „руски црквени језик“ (у данашњој терминологији: рускословенски, новоцрквенословенски, црквеносло-венски језик руске редакције), него и славјаноруски – књижевни језик грађанске класе конституисан у духу Петрове културне политике као језик секуларне култу-ре, који је у свом лексичком саставу и нормативистици обједињавао црквеносло-венске, руске народне, хибридне и елементе позајмљене из других језика, укључу-јући и класичне. Ово прецизирање, наравно, не доводи у сумњу основну Пиперову констатацију да су карловачки ђаци били оспособљени за коришћење оба варијет-ета руског књижевног језика свога доба – језика сакралне и језика секуларне кул-туре. Аргументацију П. Пипера допунили бисмо још неким констатацијама које недвосмислено иду у прилог тврдњи да је руски језик у српском школству запра-

⁷ А. Младеновић, *Улога рускословенској језика у формирању српској књижевној језика новијеј пе-риода*. – Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1989, бр. 1, стр. 45.

⁸ А. Младеновић, *Рускословенски језик код Срба у првој половини XIX века*. – Зборник Матице срп-ске за филологију и лингвистику, Нови Сад, 1989, бр. 1, стр. 69–74.

⁹ П. А. Кулаковский, *Начало русской школы у сербов в XVIII веке. Очерк из истории русского вли-яния на югославянские литературы*. Санкт-Петербург, 1903, с. 5–9.

¹⁰ П. Пипер, *Двесџа осамдесет џодина руској језика у српским школама*. – Славистика, Београд, 2006, књ. 10, стр. 17–23.

¹¹ *Истио*, стр. 22.

во присутан још од 20-их година XVIII столећа. Прво: буквар по коме се вршило елементарно описмењавање ученика у сремскокарловачким школама – *Первое учение отроком* Теофана Прокоповича (Санкт-Петербург, 1722) – садржао је црквено-словенски грађијско-ортографски материјал, али презентиран на начин адекватан потребама и могућностима компрехензије ученика чији је матерњи језик руски. Нагласићемо да су руска деца све до почетка XX века и у условима домаћег васпитања, и у школском систему своје образовање отпочињала управо, и искључиво, од црквенословенске писмености¹². Ово дело, чијих је 400 примерака даривано Суворовљевој школи још приликом оснивања¹³, користило се и као катехизис, и сви су изгледи да је при тумачењу теолошких садржаја, изнетих на његовим страницама црквенословенским језиком, морао бити употребљаван славјаноруски језик (не црквенословенски, будући да се он није примењивао у усменој реализацији и изван строго сакралне, одн. богослужбене сфере). Друго: уџбеник Мелетија Смолитричког *Грамматика славенския правильное синтазма*, који доспева у Карловце у трећем издању из 1721. године у 70 примерака и налази примену као основна литература за наставу црквенословенског језика, сматра се у савременој лингвистичкој русистици заправо првом научном граматиком руског књижевног језика, управо имајући у виду његов тадашњи хибридни карактер. Српски ђаци, другим речима, на основу ове књиге овладавају и грађијско-ортографском, и граматичком нормом, и лексичким фондом руског књижевног језика онога доба. Треће: речник Ф. П. Поликарпова *Лексикон славяно-греко-латинский* (Москва, 1704), који доспева у Карловце у 100 примерака, омогућава српским ученицима упознавање грчког и латинског вокабулара на основу славјаноруског као језика-посредника. Дакле, црквенословенским језиком ученици карловачких школа овладавају само рецептивно, стичући навике и умења читања сакралних текстова и упознајући његову нормативистику, док славјаноруски као руски стандардни израз XVIII века користе и рецептивно и продуктивно, служећи се уџбеничком и приручном литературом на њему, репродукујући његовим средствима своја филолошка и богословска знања, лингвистичко-комуникативна умења и користећи га у наставној, а вероватно и неформалној комуникацији са својим руским учитељима. Стога, имајући у виду изнету аргументацију, сматрамо да постоје сви основи за ревизију досадашњег датирања отпочињања наставе руског језика у српским школама, што имплицира још један културолошки релевантан закључак – о примату српске над румунском, бугарском и другим словенским срединама у погледу историјата увођења руског језика у школску наставу.

За увођење и потоње изучавање руског језика у нашем образовном систему у другој половини XIX века, као што смо већ нагласили, пресудну улогу имала је Српска православна црква и посебно Богословија у Београду као њена у то доба највиша просветна институција¹⁴. Управо је Богословија у Београду била прва

¹² А. Г. Кравецкий, А. А. Плетнева, *История церковнославянского языка в России (конец XIX – XX в.)*. Москва, 2001, с. 25–41.

¹³ А. Младеновић, *Рускословенски језик код Срба у првој половини XIX века*, стр. 12–13.

¹⁴ О историјату београдске Богословије детаљније в. у: Д. Алексић, *Богословија и свешћенство у Србији*. Београд, 1880; Н. Божић, *Сјојодишњица београдске Богословије*. – Православље, Београд, 1937, бр. 1, стр. 21–26; А. Илић, *Миштролић београдски Пејшар Јовановић (о оснивању београдске*

школа у коју је у октобру 1849. године уведен руски језик са статусом обавезног наставног предмета¹⁵. То је била природна последица добре сарадње између руске и српске Цркве и одраз реалних потреба српске Цркве и државе. Наиме, средином XIX века у Русији постоји разграната мрежа средњих и високих духовних школа, постоји богата и доступна теолошка и литература из области православне духовности, укључујући и уџбенике за образовање свештенства, постоји високообразовани кадар. Све то недостајало је српској Цркви и држави. Стога је, залагањем митрополита Петра Јовановића који се писмом обратио лично руском цару Николају I, постигнут договор о школовању српских младића у руским духовним школама, тако да у јулу 1846. године одлази на школовање прва група „државних питомаца“, коју су чинили Милоје Јовановић, Сава Сретеновић, Гаврило Милићевић, Димитрије Нешић, Василије Николајевић и Милисав Протић¹⁶. По завршетку трогодишњег школовања С. Сретеновић и Д. Нешић враћају се у Србију¹⁷, М. Протић и

Бојословије). – Хришћански весник, Београд, 1909, бр. 10, стр. 711–716; 11, стр. 786–796; 12, стр. 876–885; 1910, бр. 2, стр. 113–121; Д. Кашић, *Осврћ на историју и значај Београдске бојословије*. – Гласник СПЦ, Београд, 1961, бр. 42, стр. 160–163; Д. Марић, *Оснивање бојословије у Србији за време кнеза Милоша*. – Хришћанска мисао, Београд, 1936, бр. 9, стр. 126–128; Н. Милаш, *Историјски преглед Београдске бојословије за првих њедесет година њена ојсијанка (1836–1886)*. Београд, 1888; М. Ђ. Милићевић, *Школе у Србији до 1867*. Београд, 1868; П. Пузовић, *Рад кнеза Милоша и митрополија Пејтра на ошварану Бојословије у Београду*. – Прилози за историју СПЦ, Фоча, 2006, стр. 191–209; Ж. Стефановић, *Бојословске школе и услови за стицање у свешћенички чин пре сто година*. – Весник Свештеничког удружења Југославије, Београд, 1955, бр. 154, стр. 4; Л. Трифуновић, *Стојојесетгодишњица оснивања прве бојословије у Београду*. – Православни мисионар, 1961, стр. 167–171; П. Швабић, *О ојсијанку Београдске Бојословије*. – Гласник Српске Цркве у Краљевини Србији, 1903, бр. 4, стр. 37–53 и др.

¹⁵ Напоменућемо да у првој богословској школи, основаној старањем попечитеља просвештења Доситеја Обрадовића, која је под управитељством Викентија Ракића деловала у Београду од 1810. до 1813. године, руски језик није предаван. Школовање у овој првој нашој богословији трајало је две године, градиво је излагано по предметима (мада се тачно не зна који су све предмети предавани јер није сачувано ниједно сведочанство или извештај о раду Богословије). „Може се поуздано тврдити да уџбеника (сем часловца, псалтира, службеника и трбника, Рајићевог „Катихизиса“ и „Цветника“) није било и да су ученици морали преписивати сва предавања у своје свеске – па после одатле учити“. – Исп. Б. Цисарж, *Београдска Бојословија за време Првој српској ојсијанка 1810–1813 (Поваодом стојојесетгодишњице њеној оснивања)*. – Православна мисао, Београд, 1960, 2, стр. 26. Обновљена богословија, која се најпре звала „семинарија“, па „клиријално заведеније“ или „богословско училиште“, чије је деловање отпочело 1836. под покровитељством митрополита Петра Јовановића, такође у почетку није имала руски језик. У овој установи су се прве школске године предавали следећи предмети: словенска граматика, историја Цркве с литургијом, догматика, пастирско и морално богословље, а познато је да су уџбеници били превођени са руског језика. У другој школској години, 1837/38., додати су још и предмети: методика, реторика и објашњавање Јеванђеља. Школске 1838/39.г. у трећем разреду уведена је педагогика, а у новом предуготовном разреду општа историја, земљопис и рачуница. – Исп. М. Ђ. Милићевић, *Школе у Србији*. – Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1868, VII, стр. 84–85.

¹⁶ Први српски богословци, њих шесторица, које је изабрао митрополит Петар, послати су јула 1846. да се изван Србије, у руским духовним школама, усавршавају у богословским наукама, како би што боље и активније учествовали у животу Цркве. Митрополиту је руски конзул још новембра 1845. јавио о императорској заповести за примање шесторице српских богословаца у руске школе у које зажели митрополит. Јула 1846. ову групу богословаца у Кијев је повео Сима Милутиновић Сарајлија. Митрополит Петар је желео да на овај начин реши питање припреме нових предавача за Богословију, и дуго времена касније настављена је пракса да се за предаваче Богословије постављају руски ђаци. – Исп. М. Ђ. Милићевић, *Школе у Србији*. – Гласник Српског ученог друштва, Београд, 1868, VII, стр. 88.

¹⁷ Септембра 1849. вратили су се из Кијевске семинарије двојица српских питомаца: Сава Сретеновић и Димитрије Нешић и постали професори Богословије (остали питомци су остали у Русији да заврше Духовну академију). Занимљив је следећи запис који је о њима оставио Милан Ђ. Милићевић, тада ученик Богословије, и који сведочи о извесном њиховом отуђењу од српске средине након завр-

В. Николајевић по завршетку Кијевске духовне семинарије одлазе на Духовну академију у Москву, док М. Јовановић наставља школовање на Духовној академији у Кијеву. На школовању у Русији од 1850. до 1857. године боравили су Алимпије Васиљевић, Панта Срећковић, Григорије Златковић, Никола Зисић и Никола Новаковић. П. Срећковић је завршио Духовну академију и Историјско-филолошки одсек Универзитета у Кијеву и добио звање магистра наука 1859. године. Током читавог XIX века српске црквене и просветне власти наставиле су са слањем младића у руске духовне школе, па се тако у Русији у различито време школовали Никола Зисић, Јаков Павловић, Јеврем Илић, Милош Анђелковић и други¹⁸. По повратку у Србију овај кадар је заузимао значајна места у просвети и образовању, у државној служби. Тако, М. Јовановић је касније изабран за српског митрополита, Н. Зисић, професор Богословије у Београду, а потоњи настојатељ манастира Витовница, био је редовни члан Друштва српске словесности, П. Срећковић је радио као професор историје на Лицеју и Великој школи, С. Сретеновић је био секретар Министарства просвете и црквених дела, А. Васиљевић је био професор философије на Великој школи, затим министар просвете и црквених дела, а касније државни саветник и дипломатски представник Србије у Петрограду¹⁹. Радећи у различитим областима, сви су они настојали да руском језику припадне заслужено место у српским школама. Некадашњи питомци руских духовних школа чинили су најважнији наставнички кадар за наставу руског језика не само у богословији, већ касније у учитељској и другим средњим школама; они су, поред непосредног наставног рада, писали и уџбенике руског језика, бавили се превођењем дела руских аутора и афирмисањем руске културе у српској средини.

Само увођење руског језика у наставни план Београдске богословије и почетак наставе везан је за долазак двојице професора из Русије: Димитрија Рудинског и Василија Вердиша²⁰. Они су стигли у Београд 31. августа 1849. године и ускоро

шетка школовања у Кијеву: „На тај начин, нађоше се тада у београдској богословији тројаки по васпитању, по спреми и манирима, наставници и то: карловачки богослови, кијевски семинаристи и руски академици, то јест, они који су свршили руску духовну академију. Карловачки богослови били су већ духовници у разним црквеним чиновима, обавештенији у свим дужностима и, готово сви, одлични у црквеном певању и правилу. Кијевски семинаристи, наши домороци, нешто бејаху незадовољни, критиковали су све што раде њихове колеге, а сами ништа нису боље показивали. У певању и правилу црквеном пак не само да се нису одликовали, него су још показивали да то ни у што не цене. Руски академици, као туђини гледали су да се ни у што не мешају, а како још нису знали српскога језика, дружили су се само с онима који су говорили руски“. – Исп. М. Ђ. Милићевић, *Успомене*. Београд, 1952, стр. 93.

¹⁸ Детаљније в. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 60–61.

¹⁹ Детаљније в. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 67–68.

²⁰ После одласка Димитрија Рудинског, који је овај страни језик предавао од септембра 1849. до марта 1854. године, руски језик у Богословији предавали су: Сава Сретеновић (1855–1856; 1865), Никола Новаковић (1857–1859), Никола Зисић (1860–1861), Алимпије Васиљевић (1861–1864), Н. Поповић (1866), протосинђел Мојсеј (1867), Н. Петровић (1868–1870; 1874), Јаков Павловић (1871–1872, 1879–1880, 1890–1892), протосинђел Нестор (1873), Никола Ружичић (1875–1878), Живојин Јовичић (1879–1881, 1884–1886), синђел Теофил (1881), Јеврем Илић (1882–1888, 1894, 1897–1899), Јеврем Бојовић (1887), Александар Хитрово (1889), Иларин Весић (1892), Атанасије Поповић (1893–1894), Драгољуб Поповић (1899), Павле Швабић (1894–1895, 1897–1898) (Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 64). Нагласићемо да су професори Богословије и теолози одиграли значајну улогу и као аутори уџбеника и приручника за наставу руског језика у периоду до почетка Првог светског рата. Од укупно осам стручњака који су у другој половини XIX и почетком XX века састављали и објављивали уџбенике за наставу руског језика, петорица су имала теолошко образовање: Алимпије Васиљевић,

су постављени за професоре у Богословији. В. Вердиш је предавао црквену историју и библијску географију, а магистар богословских наука Д. Рудински, поред старословенског језика и књижевности, предавао је руски језик ученицима трећег и четвртог разреда „практично и утолико да би могли с ползом читати руске књиге по богословској струки“²¹. Те године Д. Рудински посебно предаје руску граматику другој групи државних стипендиста, припремајући их за наставак школовања у Русији. У школској 1850/51. и 1851/52. години он предаје само руски језик и књижевност ученицима првог и другог разреда. Д. Рудински и В. Вердиш остају у Београду до марта 1854. године, када су због избијања Кримског рата као страни држављани морали напустити Србију. Три године касније Д. Рудински писао је митрополиту Петру о свом боравку и раду у Србији: „Не може ми бити туђа земља и црква којима сам служио око пет година тако предано и с љубављу као што служим својој цркви и отаџбини“²². Да је исказана мисао тачна потврђује и чињеница да је уз предан наставнички рад Д. Рудински у том периоду написао уџбеник *Руска грамаџика*. Рукопис уџбеника предат је у мају 1852. године Школској комисији која је била надлежна за оцену и одобравање уџбеника. На основу сачуване рецензије Школске комисије коју је потписао Јанко Шафарик може се закључити да се ради о солидном уџбенику, јер „што се самог предмета, то јест грамагични правила и примера руског језика тиче, тај је правилно и добро изложен, тако да Школска комисија о њему нема ништа приметити“²³. Примедбе комисије биле су углавном формалне природе, али Д. Рудински није извршио тражене корекције и уџбеник није објављен.

Увођење руског језика у Богословију имао је далеко шири значај него што се то на први поглед могло учинити. Наиме, од самог оснивања Богословија је образовала не само свештенике, већ и учитеље за рад у основним школама. О томе сведочи податак из првог школског закона „Устројенија јавног училишног наставленија“ из 1844. где стоји: „За учитеље основни училишта само ће се они за сада примати, који су богословске науке с успехом свршили“²⁴. Један од наставних предмета био је и „метод учитељски“, односно дидактика. Законом о устројству богословије из 1863. године усвојен је наставни план у ком је заступљено више педагошких предмета. Образовање учитеља остаје везано за богословију више од 35

аутор првог српског уџбеника намењеног учењу руског језика, чији је *Учишељ руској језика* објављен 1862. године, док се друго, потпуно прерађено издање појавило 1871. године; Јаков Павловић, аутор *Руске чииџанке за ученике другој разреда Бојословије* објављене 1873. године; Јеврем Илић, аутор *Руске грамаџике за српске школе* из 1883. године (друго прерађено издање објављено је 1893. године, треће издање 1903., а четврто 1908. године); Петар С. Протић, аутор уџбеника под називом *Учишељ руској језика или речник руских речи расиоређених логичним редом са фразеологијом и крајним изводом из фонетике и грамаџике за ученике гимназије и за друге ученике и самоуке*, објављеног 1904. године; Милош Анђелковић, аутор *Практичне руске грамаџике*, објављене 1903. године. Под називом *Грамаџика руској језика за средње школе и самоуке* ова књига издата је поново 1908 и 1922. године. Поред њих, у овом периоду уџбенике руског језика објавили су још само филолози Платон Кулаковски и Радован Кошутинић и наставница Више женске школе Настасија Глушчевић (интегрални списак уџбеника руског језика објављених од 1862. до 1941. дат је у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 285–287).

²¹ М. Радевић, *Почеци наставије руској језика у Србији. Неколико докумената*, стр. 499.

²² Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 63.

²³ Цитат из рецензија наводимо према: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр.

²⁴ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 63.

година: прва учитељска школа отворена је 1871. године, али она неће одмах прорадити пуним капацитетом, односно неће моћи задовољити потребе државе за учитељским кадром. Поред тога, многи свршени богослови запошљавани су и као чиновници у државној администрацији²⁵.

Богословија у Београду била је готово тридесет година једина школа у Србији у којој се учио руски језик²⁶. Наставни план и програм у њој често се мењао, али настава руског језика никада није трајала мање од две школске године са два часа недељно. За одређивање фонда часова био је надлежан Професорски савет Богословије, који је прегледао, усаглашавао и одобравао наставне програме што су их за своје предмете састављали сами професори. Руски језик се до почетка седамдесетих година изучавао током две школске године са два часа недељно²⁷. Седамдесетих година овај наставни предмет добија већи број часова²⁸. Школске 1878/79. и 1879/80. године наставом руског језика обухваћени су сви ученици, од првог до четвртог разреда. У 1880/81. школској години руски језик се учи у првом, другом и трећем разреду са три часа недељно; следеће школске године учи се у прва два разреда са три часа недељно, у трећем разреду са два часа недељно; школске 1884/85. године овај се предмет учи у првом и другом разреду са четири, у трећем са два часа недељно²⁹.

²⁵ Школство Србије 1804–1918. Документи и казивања. Београд, 1980, стр. 73.

²⁶ До ширења наставе руског језика у српским школама дошло је средином седамдесетих година XIX века. Овај страни језик уврстиле су у своје наставне планове Виша женска школа 1873, Учитељска школа у Београду 1877. године, Војна академија 1880. године. Најважнији догађај у том смислу било је отварање Катедре за руски језик и литературу на Историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета Велике школе. Предлог је потекао од српске владе, а реализовали су га министар просвете Алимпије Васиљевић и ректор Велике школе Стојан Бошковић. Одлука о оснивању Катедре донета је 15. октобра 1877. године, а настава је почела 10. октобра 1878. године, када је из Москве стигао професор Платон Кулаковски. Руски језик у српске гимназије уведен је 1902. године (детаљније в. Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 75–88, 106–112).

²⁷ Двадесет седмог септембра 1863. донет је први закон о духовној школи – *Уставоједино Бојословије*, којим је ова школа први пут добила своје садашње име, како је већ називана у народу. По овој уредби, предмети су били подељени по разредима на следећи начин: *I разред* – Словенски језик; Општа реторика; Општа историја са земљописом; Психологија са физиологијом; Пољска економија; Руски језик; Појање и црквено правило; *II разред* – Читање и тумачење Св. Писма; Деона реторика; Општа историја са земљописом; Логика; Физика; Вежбање у словенском језику; Руски језик; Пољска економија; Појање и правило; *III разред* – Догматика; Хомилистика; Историја црквене с библијским земљописом; Читање Св. Писма; Херменевтика; Каноничко право; Обредословље; Појање и правило; *IV разред* – Пастирска богословија; Догматика; Морална богословија; Историја Цркве; Учитељски метод с практичном рачуницом; Дијететика с домаћим лекаровством; Хомилићна вежбања; Појање и црквено правило – *Просвејини зборника закона и наредаба њојима су уређене и њојима се ујављају школе и друге просвејине установе у Краљевини Србији*. Прир. М. Марковић и З. Р. Поповић, Београд, 1895, стр. 35.

²⁸ Према плану и програму од 23. јуна 1875. године Богословија је имала 21 предмет, што је за два предмета више него 1863. године. Изучавали су се следећи предмети: читање Светог Писма, тумачење Светог Писма (ерминевтика), Стари завет и Нови завет (као један предмет), Догматично богословље, Морално богословље, Пастирско богословље, Обредословље, Канонично право, Реторика, Хомилистика (теорија и вежбање), Психологија са физиологијом, Логика, Учитељски метод (Педагогика са методиком), Словенски језик (са вежбањима), Руски језик (са вежбањима), Општа историја, Физика, Дијететика, Пољска економија, Практична рачуница и Црквено певање и правило. – Исп. *Просвејини зборника закона и наредаба њојима су уређене и њојима се ујављају школе и друге просвејине установе у Краљевини Србији*. Прир. М. Марковић и З. Р. Поповић, Београд, 1895, стр. 56–61.

²⁹ Нови Закон о Богословији донет је 31. октобра 1886. године. Нова Богословија требало је да има четири разреда. Почетак његове примене планирао се за школску 1889/90. годину. Према овом Закону предмети су подељени тако да се у нижим разредима стиже опште образовање (гимназијско),

Основни циљ наставе руског језика био је оспособљавање ученика за коришћење литературе на руском језику. Други важан задатак био је припрема ученика за наставак школовања у Русији. Закон из 1863. године уз наставни предмет руски језик прописује посебна „недељна упражњавања у преводима: са славенског и руског језика на српски и обратно“³⁰.

Први уџбеник руског језика за српске православне богословије, који је уједно и први уџбеник руског језика намењен носиоцима српског језика, објављен је 1862. године под насловом *Учишћел руског језика*, а аутор тога дела био је Алимпије Васиљевић.

Алимпије Васиљевић (1831–1911) рођен је у селу Велишевцу код Ваљева. У једанаестој години пошао је у основну школу, која је 1842. године отворена у манастиру Боговађи. Са завршена три разреда основне школе он постаје писар јер родитељи нису имали средстава за његово школовање³¹. Сазнавши за постојање фонда за помоћ сиромашним ђацима гимназије, богословије и Лицеја, Алимпије долази у Београд и уписује се у гимназију³². У трећем разреду он напушта гимназију и уписује се у први разред богословије. По завршетку првог разреда добио је стипендију руског Светог синода за школовање у Духовној академији у Кијеву. То је била друга група ђака богословије који су изабрани „да се о трошку Синода васпитавају у Духовној академији за професоре и друге више положаје у Српској цркви“³³. На школовању у Кијеву провео је седам година (1850–1857), где је завршио Духовну семинарију (три године), а затим и Духовну академију (четири године).

По повратку у Београд, Васиљевић је радио у Министарству просвете, затим је у августу 1858. постављен за професора полугимназије у Шапцу. Годину дана касније постављен је за професора Богословије. Предавао је психологију, логику и омитику. Од 1861. године предаје руски језик првом, од 1862. до 1864. првом и другом разреду. Крајем 1868. постављен је за хонорарног наставника философије и логике, а 14. августа 1869. изабран је за редовног професора Велике школе.

Као професор богословије, Васиљевић је уз наставнички рад веома много писао. Бавио с превођењем, писао је приказе уџбеника, написао је два веома значајна дела за развој наставе филозофије и руског језика. По мишљењу М. Поповића, најзначајнија Васиљевићева дела из овог периода су *Крајки њреплед Хејелове филозо-*

а у вишим разредима богословско образовање. Укупно се изучава 30 предмета и то: Свето Писмо са херменевтиком, Догматско богословље с полемичким, Морално богословље, Пастирско богословље, Канонско право, Литургија са црквеном археологијом, Омилитика, Патристика, Историја хришћанске цркве, Историја српске цркве, Библијска историја старог и новог завета, Катихизис, Српски језик (граматика, литературни облици, књижевност), Црквенословенски језик на основици старословенског језика, Руски језик, Грчки језик, Латински језик, Немачки језик, Историја српска и општа, Философија и педагогика, Природне науке, Математика, Земљопис, Познавање основног земаљског закона и закона о црквеним властима, Пољска привреда с примером и ручни рад, Хигијена с домаћим лекарством, Црквено и нотно певање, Црквено правило с пасхалијом, Цртање и лепо писање и Гимнастика – исп. *Зборник љравила, уредаба и наредба Архијерејског сабора Православне српске Цркве у Краљевини Србији (1839–1900. године)*. Београд, 1900.

³⁰ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 64.

³¹ Мемоари А. Васиљевића, лист 4, АС, Поклони и откуп, 102/106.

³² Фонд за помоћ сиромашним ученицима основао је кнез Милош 11. IX 1838. у жељи да у богословију, гимназију и Лицеј привуче што више младића, јер је држави био потребан школован кадар.

³³ Мемоари А. Васиљевића, лист 8, АС, Поклони и откуп, 102/106.

фије, објављен у Гласнику друштва српске словесности (1863) и *Историја народној образовања код Срба* (1867)³⁴.

За наш предмет истраживања од велике је важности појава *Учишља руској језика* А. Васиљевића, објављеног 1862. године. Други значајан Васиљевићев подухват био је његов покушај да се руски језик уведе као наставни предмет у Велику школу. Његов курс руског језика³⁵ остао је само покушај³⁶, јер је Васиљевић почетком јула 1864. кнежевом наредбом „по потреби службе“ премештен у пожаревачку полугимназију. Разлог за овај премештај био је организовани прогон либерала.

На дужности професора Велике школе Васиљевић остаје до избора за министра просвете 1875. године. У периоду од 1887. године био је још два пута на тој функцији, укупно четири године. Од 1879. године био је државни саветник и дипломатски представник Србије у Русији (1892–1893 и 1894–1895).

Као професор Богословије Васиљевић је предавао руски језик од 1861. до јула 1864. године. По тада важећем наставном плану овај предмет се учио у првом и другом разреду са два часа недељно. Иако се руски језик у Богословији предавао, као што смо видели, непрекидно још од 1849. године, штампаног уџбеника за овај предмет није било. Зато је митрополит Михаило Јовановић преко Министарства просвете покренуо иницијативу да се што пре напише уџбеник³⁷. Већ у октобру 1861. Васиљевић је предао рукопис уџбеника. О томе колико је митрополиту било важно да се дело штампа говори и чињеница да је он одмах упутио рукопис Управи просвете уз пропратно писмо у коме истиче велику потребу за овим уџбеником. Митрополит је прегледао и одобрио рукопис и замолио Управу да, према својој надлежности, пошаље рукопис у штампу, а за ауторов труд да одреди одговарајућу награду³⁸. Тиме је почела обимна преписка око штампања првог уџбеника руског језика³⁹.

Рукопис је враћен аутору ради корекције у складу са мишљењем и примедбама Школске комисије. Након његове исправке рукопис се поново нашао пред Школском комисијом, како би се проверило колико је аутор поступио по њеним упутствима. Тек након ове провере, 9. јануара 1862. рукопис уџбеника *Учишља руској језика* предат је државној штампарији да се штампа у тиражу од 500 примерака⁴⁰. За свој рад, на предлог Школске комисије, аутор је награђен са 20 дуката це-

³⁴ М. Поповић, *Философски и научни рад Алимпија Васиљевића*, стр. 31. Библиографија радова А. Васиљевића коју овде даје Поповић садржи 41 јединицу (стр. 129–130). Овде се наводи само друго издање *Учишља руској језика* из 1871.

³⁵ Овај курс је одржан у пролеће 1864. године, а од 32 кандидата, колико их се пријавило, завршило га је 11 ученика Велике школе и два чиновника. Програм курса и извештај А. Васиљевића о његовом одржавању в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 65–67.

³⁶ Ипак, преко Алимпија Васиљевића као министра просвете и ректора Велике школе Стојана Бошковића 1877. године биће поднет и од 1878. године реализован предлог за отварање Катедре руског језика и руске литературе на Историјско-филолошком одсеку Велике школе. – Исп. Д. Дамљановић, *Ошварење Каџедре за руски језик и лиџерајџуру на Великој школи*. – Славистика, XII, 2008, стр. 35–42.

³⁷ АС, МБ, 1151, 1861. Управи просвете, Митрополит Михаило (концепт писма).

³⁸ Управи Просвете, 16. октобар 1861, Митрополит Михаило, АС, МПс, II, 266/1862.

³⁹ Цео предмет чува се у фонду Министарства просвете у Архиву Србије под бројем МПс, II, 266, 1862.

⁴⁰ Управа просвете, 9. јануара 1862, Типографији. – *Исто*.

сарских. Штампане уџбеника завршено је средином марта, одређена му је цена од седам гроша а аутор је добио 15 бесплатних примерака⁴¹.

Објављивање уџбеника *Учишељ руској језика* пратио је велики публицитет. Часопис *Даница* у подлиску посвећеном књижевности најавио је његов излазак⁴². У истом листу, у броју од 10. јуна, штампано је и обавештење о објављивању овога уџбеника, са подацима о формату, броју страница, цени⁴³. *Србске новине* су у три мајска броја објавиле обавештење о новим књигама, међу којима је и *Учишељ руској језика*⁴⁴.

Почетком новембра 1869. године, пошто је прво издање уџбеника било распродато, аутор је започео припреме другог издања. Сматрао је да дело треба потпуно прерадити. Објашњавајући суштину промена, А. Васиљевић пише:

„Први део, у ком су пређе укратко изложена била етимологијска правила руског језика, ја сам са свим изнова израдио по методи Робертсона, а наиме: спојио сам етимологијска правила са правилима синтаксичким и поделио сам сва та правила на 25 лекција. Таким начином могу се у једно сазнати и етимологијске и синтаксичке особине руског језика. На крају сваке лекције стављен је превод оних руских речи, које су у лекцији употребљене а разликују се од српских речи.

Та етимологијска и синтаксичка правила састављају први део ове књиге.

Други део ове књиге саставља руска читанка, коју сам саставио по најновијим и најбољим руским писцима, тако да се у тој читанки огледа садашње стање руског језика⁴⁵.

Уџбеник А. Васиљевића користили су ученици прве године богословије, док за другу годину уџбеника није било. Тежиште наставе у другом разреду било је усмерено на рад са стручним текстовима. Од 1863. године ученици богословије имали су посебан наставни предмет – вежбање у превођењу са руског на српски језик. Зато је за рад ученика другог разреда била потребна хрестоматија. Стога је Јаков Павловић, професор и ректор Богословије, саставио Руску читанку за ученике другог разреда богословије⁴⁶. Школска комисија је сматрала да је читанка „сувише мала за школску употребу, а што се тиче њене унутрашње садржине, да је пређе духовна власт надлежна за преглед оваквог дела, него Школска комисија⁴⁷. Ј. Павловић је у складу са захтевом комисије допунио читанку са неколико текстова и рукопис је предат у мају 1873. године државној типографији да се штампа у 700 примерака. Штампане *Руске читанке* завршено је средином новембра 1873. године⁴⁸.

⁴¹ А. Васиљевић, *Учишељ руској језика*, Београд, Државна штампарија, 1862, 143 стр.

⁴² *Даница*, Нови Сад, бр. 7, 10. март 1862, стр. 19.

⁴³ *Даница*, Нови Сад, бр. 16, 10. VI 1862, стр. 267.

⁴⁴ *Србске новине*, Београд, бр. 54, 55, 56 од 8, 10 и 12. маја 1862, стр. 216, 220 и 224.

⁴⁵ Предговор другом издању уџбеника, стр. I–II. Уџбеник је објављен у фебруару 1871. под називом *Учишељ руској језика*. Изнова израђено дело по методи Робертсона. Београд, Државна штампарија, 1871, 150 стр. Тираж 1200.

⁴⁶ Детаљну анализу овога дела в. у: Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Дојринос мийројолишиа Инокенијца Павловића српској русисичкој линиводикацији*. [У зб.:] Б. Шијаковић (уред.), *Српска школојија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*. Изд. Православни богословски факултет, Београд, 2010, бр. 6, стр. 154–166.

⁴⁷ М. Радевић, *Насишава руској језика у београдским школама од 1849. го 1878. године*, стр. 187.

⁴⁸ *Руска читанка за ученике II разреда бојословије*. Саставио Јаков Павловић, протојереј. Београд, Државна штампарија, 1873; 206 стр.; 19 ст. Тираж 700. У овом периоду објављено је дело *Словенски*

А. Васиљевић не наводи изворе којима се служио при изради свога уџбеника. Ипак, на основу компаративне анализе презентације граматичке материје у овом уџбенику и оновременим руским граматикама закључили смо да би главни руски извор могла бити граматика А. Х. Востокова⁴⁹. У прилог томе говори више решења која су у Васиљевићевом уџбенику иста као код Востокова, на пример синхронички опис руског језика, подела речи на врсте, дескрипција у оквиру једне врсте речи. Систем падежа руског језика у Востоковљевој граматичкој представи представљен је на следећи начин: *Именительный, показывающий имя предмета, означаемого в речи, по вопросам кто? Что? Кто обучается? Ученик. Что перед ним лежит? Книга, тетрадь* (с. 16–17). Васиљевић исти облик објашњава на следећи начин: „Именительный стои на питање *кто и что? Кто писал письмо? Брат. Что воздвигнуто на площади? Памятник*“ (с. 6). Утицај српске граматике у Васиљевићевом уџбенику види се у редоследу падежа, тумачењу неких гласовних алтернација, употребљеним терминима. Може се претпоставити да је Васиљевић као узор користио и неки уџбеник руског језика као страног који је настао ван Русије⁵⁰. На то упућује његова подела именица на деклинације која није карактеристична за руске изворе. Исто тако, графема *л* у граматичком делу уџбеника доследно је обележена, али не и у текстуалном делу, посебно у поезији. Ово и још неке чињенице наводе нас на помисао да Васиљевић није користио Востоковљеву граматичку као непосредан извор, већ је свој уџбеник написао по узору на дидактички обликовано дело (уџбеник или граматика) израђено на основу те граматике.

У историјском контексту поставља се и питање да ли је на Васиљевића могло утицати и неко уџбеничко остварење намењено настави страних језика настало у Србији. Чињеница је да су уџбеници који су претходили Васиљевићевом били малобројни и да је њихова концепција била знатно слабије промишљена него концепција *Учишља руској језика*. Први уџбеник за француски језик у Срба – *Француски буквар*⁵¹ Алексија Окољског из 1839. – представљао је неоригиналну хрестоматију текстова неадекватних узрасту и потребама српског ученика Лицеја, лишена било какве апаратуре организације усвајања или апаратуре оријентације⁵². Исти аутор

разговори у главним славенским језицима: руски, пољски, чешки, бујарски, српскохрватски. Саставио Драгутин Томај Тумински. У Београду, 1868; 145 стр. (ћирилицом и латиницом). Као велики поборник словенског јединства, Тумински се руководио идејом да су Словени разједињени и слаби. Њихова снага и спас је у слози и јединству, а сродност словенских језика сведочи о блискости свих словенских народа. Ту сродност и блискост Тумински је желео да покаже кроз језике и зато је изабрао обичне теме из свакодневног живота. Овај приручник за конверзацију није имао карактер школског уџбеника, те се по њему није одвијала организована и институционална настава.

⁴⁹ А. Х. Востоков, *Русская грамматика*. Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук, 1848, изд. седьмое, испр. – Детаљније о овоме в. и: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 256.

⁵⁰ О уџбеницима руског језика као страног насталим до средине XX века в. дисертацију А. Ј. Бондаренко *Формирование практического направления в обучении русскому языку как иностранному*. Москва, 2007.

⁵¹ *Францускиј буквар за употребљеније учешче се младежи у Лицеуму*. Београд, 1839. (на овом уџбенику није одштампано име његовог састављача, али се из акта Попечитељства просвештенија види да је примљен од професора Окољског) – исп. Р. Polovina, *Udžbenici francuskog jezika kod Srba do 1914. godine sa bibliografijom jugoslovenskih udžbenika francuskog jezika od 1914. do 1964. godine*. Beograd, 1964, str. 28.

⁵² Приказ и критичку валоризацију ове књиге в. у: Р. Polovina, *Udžbenici francuskog jezika kod Srba...*, стр. 33–35.

објавио је 1840. године прву граматику француског језика⁵³, за коју је утврђено да представља компилацију, односно скраћени превод пре свега граматичког приручника Ноела и Шапсала, такође готово без елемената дидактичког транспоновања⁵⁴. Уследила је *Француска ѡрамајшика* Стојана Јовановића⁵⁵, компилована према немачким изворима и рађена без узимања у обзир матерњег језика ученика којима је реално била намењена⁵⁶. Сматрамо да ови уџбеници ни на који начин нису могли утицати на структурно-композиционо обликовање уџбеника Алимпија Васиљевића, методологију и конструкцијска решења која је он применио, а која се, као што ћемо видети из даљег излагања, налазе на знатно вишем нивоу развијености.

У русистици Васиљевићев уџбеник, пре појаве дисертације Д. Дамљановић⁵⁷, није био предмет дубљих истраживања. Једино је Петар Митропан, поред краћег историјског осврта на околности настанка овога дела и описа основних елемената његове структуре и садржаја, покушао да изврши и његову валоризацију са становишта лингводидактичке парадигме 70-тих година XX века (доба доминације свесно-практичног метода), констатовавши позитивне стране (увођење материјала фонетике, а не искључиво морфологије; увиђање потребе конфронтационог приступа презентацији фонетског, морфолошког, синтаксичког и лексичког материјала; обраћање изворима европске педагошке мисли, пре свега Лесинговом следбенику Вилијаму Робертсону) и извесне недостатке овога дела (одсуство органске повезаности између трију његових макроструктурних целина – текстова, граматике и речника, материјалне грешке у презентацији фонетике, формалистички приступ граматици, ограничавање на парадигме без предочавања контекстуалне употребе облика и увежбавања, неподесност одабраних текстова за обраду на почетном курсу, непостојање поступности у њиховом размештају, незаступљеност водећих руских писаца који су у време појаве уџбеника били увелико афирмисани – Гогоља, Тургењева, Гончарова, Толстоја, Достојевског, застарелост речника, као и обиље штампарских грешака)⁵⁸. Васиљевићев уџбеник Митропан, у целини посматрано, оцењује као „крупан корак унапред у ширењу наставе руског језика у Србији прошлога века“⁵⁹. Митропанова анализа, нажалост, није лишена паушалних идеолошких квалификација (приписивање Васиљевићу тежње да уџбеник ослободи „теолошке схоластике“ и погрешно схваћено „рехабилитовање“ аутора, вероватно због хришћански обојених и славенофилских порука текстова и примера из уџбеника, инсистирањем на његовом „напредном и слободољубивом распо-

⁵³ *Француска граматика по методу Ноела и Шапсала и други бољи ауктора граматике француске за употребљење ученице се младежи српске у Књажевства српског Лицеуму*. Београд, I део 106 стр, II део 147 стр.

⁵⁴ P. Polovina, *Uđbenici francuskog jezika kod Srba...*, стр. 29–33.

⁵⁵ С. Јовановић, *Француска ѡрамајшика или досјавиочно ујвуђење француски језик и без ѡмоћи учитеља учени и научници*. Беч, 1844.

⁵⁶ P. Polovina, *Uđbenici francuskog jezika kod Srba...*, стр. 42–55.

⁵⁷ Д. Дамљановић, *Уџбеници руској језика у Србији го 1941. године. Докјорска дисертација*. Филолошки факултет, Београд, 1998.

⁵⁸ П. Митропан, *Први уџбеници руског језика у Србији*. [У зб.:] Сто година славистике у Србији. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27–29.10.1977) издат 30 година касније. Београд, 2007, стр. 37–49.

⁵⁹ *Истио*, стр. 42.

ложењу“, поткрепљеном двама реченицама – илустративним примерима за морфолошку парадигму)⁶⁰. Поред тога, аутор прилога о првим српским уџбеницима руског језика задржава се углавном на првом издању Васиљевићевог дела, док друго, и поред битних измена у концепцији и приступу материји, обрађује само узгредно⁶¹. У овом раду покушаћемо да понудимо шири опис и валоризацију *Учишћеља руској језика* у оба његова издања, саображену оновременој лингводидактичкој мисли, али и актуелном стању теорије уџбеника⁶².

Учишћељ руској језика А. Васиљевића настао је у време доминације компаративне граматике у лингвистици и граматичко-преводне методе у методици наставе страних језика. Педесетих и шездесетих година XIX века Школска комисија је одређивала основну концепцију уџбеника. У складу са њеним захтевима који су реконструисани на основу рецензија уџбеника Д. Рудинског⁶³ и А. Васиљевића⁶⁴, уџбеник руског језика треба да одликују следеће најважније карактеристике.

1. Централно место у уџбенику припада граматичком систему руског језика који се описује у поређењу са српским уз истицање међујезичких сличности и разлика.

2. Граматичка материја се презентира путем правила и примера; за увежбавање правила наводе се одговарајући примери за превођење у оба правца. Ова материја презентира се поступно, тако „да ученик на свакој страни из примера и из правила понешто научи, које га у напред ученоме боље утврди, а у исто време га спреми, да слеђујуће лакше научити може“.

3. Термини се усклађују са терминима који су употребљени у важећој школској граматичкој српског језика. Ради боље прегледности, уџбеник треба поделити на делове, поглавља и параграфе.

Оцењујући Васиљевићев уџбеник, Школска комисија је утврдила да многи од наведених захтева нису у потребној мери реализовани, на пример истицање међујезичких сличности и разлика, поступност у излагању материје. Стога је наша пажња у дескрипцији и анализи овог уџбеника усмерена и на проверу његове усклађености са захтевима које је методика наставе тога доба постављала у односу на школску књигу. У овој дескрипцији полази се од основних структурних делова уџбеника, а затим се анализира лингвистички, културолошки, фабуларни и методички садржај.

На плану макроструктуре *Учишћеља руској језика* издваја се предговор (стр. I-II), руска азбука и узорак рукописног текста (III-IV), преглед граматике (1-36), текстови (37-78), руско-српски речник (79-143). Унутар тих делова мање структурне јединице (лекције, параграфи) нису издвојене.

⁶⁰ Исто, стр. 39.

⁶¹ Исто, стр. 41-42.

⁶² Појмовно-терминолошки апарат и структурно-садржајни модел анализе уџбеника којим се овде служимо заснован је у монографији К. Кончаревић *Савремени уџбеник сјраној – руској језика: сјструктура и садржај*. Београд, 2002, 199 стр.

⁶³ Интегрални текст рецензије уџбеника Д. Рудинског објављен је у: М. Радевић, *Почеци настаје руској језика у Србији. Неколико докумената 1852-1864*. – Настава и васпитање, Београд, 1971, бр. 4, стр. 497-8, а критички коментар в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 69-70.

⁶⁴ Интегрални текст рецензије уџбеника А. Васиљевића са критичким коментаром објављен је у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 71-72.

Циљеви наставе који се у нашем раду посматрају као основна методичка категорија формулисани су већ у предговору уџбеника. Васиљевић формулише основни практични циљ наставе кроз оспособљавање ученика за читање литературе на руском језику. Према поставкама владајуће граматичко-преводне методе, за реализацију тога циља потребно је формирање знања, вештина и навика везаних за ниво језика и ниво говора. Стога централно место у уџбенику припада граматичком систему руског језика, пошто граматички садржаји чине средиште наставе. Другу структурну компоненту уџбеника чине текстови за превођење.

Грамматички део уџбеника садржи основе фонетике (1–4) и морфологије (4–36). Као увод у фонетику даје се преглед руске рукописне азбуке (велика и мала слова), затим рукописни текст чију функцију аутор није објаснио. Може се претпоставити да служи учачању разлика између руског и српског графичког система. Следе параграфи о изговору (читању) руских гласова, о подели гласова, о алтернацији сугласника, напомена о акценту. Морфолошки део уџбеника подељен је према врстама речи на осам структурних целина. У оквиру једне врсте дефинише се основни појам и дају парадигме променљивих речи, односно основни подаци о непроменљивим речима.

Посебан део уџбеника садржи текстове из руске књижевности, прозу и поезију намењену читању и превођењу. На почетку читанке као први текст наводи се одломак из дела А. Ф. Гилфердинга – *Чем поддерживается православная вера у южных славян*, чији обим није примерен етапи наставе (од 37–52 стране). Следе краћи прозни текстови: одломак из приповетке И. С. Аксакова *Наташа* (52–61), поучне приче *Наказанная гордость* (61–63), *Необделанный драгоценный камень* (63–64), *Герой* (64–65), одломак из дела *Весна в России* Н. Карамзина (66), *Киев* В. Измаилова (66–68), *Россия* Надеждина (68–69). После прозних текстова наводе се Криловљеве басне *Овцы и собаки*, *Прохожие и собаки* (69–70) и стихови М. Ј. Лермонтова *Молитва*, *Козачья колыбельная песня*, *Узник*, *Воздушный корабль*, *Отчего*, *Ангел*, *В альбом* (из Бајрона) (71–78).

Семантизација лексице даје се само у оквиру кумулативног руско-српског речника који садржи 1.837 лексема руског језика са одговарајућим српским еквивалентима. Све речи су акцентоване, именице се наводе у номинативу сингулара, придеви у облику за мушки род, глаголи у инфинитиву, без других граматичких карактеристика. Речником су обухваћене само оне речи које се налазе у текстовима уџбеника, али писац ту није доследан. На пример, преглед само једног кратког текста (*Весна в России*) показује да речник не садржи објашњења речи *зрение*, *перемана*, *жаворонок*, *холм*, *рвать*, *берег*, *черемуха*, *луг*.

Уџбеник не садржи вежбања за усвајање граматичке материје и лексичко-фразеолошког система. Уопште процесуални аспект (систем вежбања за усвајање, контролу и корекцију знања) остао је ван домена уџбеника.

Основна карактеристика лингвистичке основе уџбеника јесте опис језичког система руског језика на плану синхроније. Овакав приступ Васиљевић је одабрао по угледу на *Руску грамматику* А. Х. Востокова која му је послужила као основни узор и извор при избору и тумачењу језичке материје. Из Востоковљеве граматике Васиљевић је преузео поделу речи на врсте, као и дескрипцију у оквиру једне вр-

сте. По узору на Востокова, у уџбенику Васиљевића наводи се осам врста речи у руском језику: именице, заменице, придеви, глаголи, прилози, предлози, везници и узвици. Бројеве није издвојио у посебну врсту речи пошто се они према формалним особинама приближавају именицама (основни бројеви) и придевима (редни бројеви). Ипак, нека излагања прилагодио је српској граматички, на пример редослед падежа у руском језику: Востоков наводи седмочлану падежну парадигму са вокативом (*звательный*) на другом месту, после номинатива; Васиљевић у седмочлавној парадигми вокатив наводи као пети падеж.

У предговору уџбеника Васиљевић је наговестио компаративни приступ наводећи да ће у граматички бити истакнуте особине руског језика којима се разликују од српског. Међутим, овде морамо уважити оцену школске комисије о недовољном истицању међујезичких сличности и разлика. Поређење руског и српског језика у уџбенику само је назначено и то код графичких система двају језика, код изговора (читања) неких руских гласова, наводе се разлике између српских речи *џава*, *млаг*, *џаг*, *џраг*, *џрах* и руских еквивалената *џолова*, *молод*, *џолог*, *џорог*, *џорох*, док се код поделе речи на врсте и компарације придева подвлаче међујезичке сличности. Ипак, сматрамо да на овако општем нивоу на коме је изложено граматичко градиво није потребно и експлицитно истицати међујезичке сличности и разлике. О њиховом постојању ученици могу и самостално изводити закључке пошто су у претходном школовању (нижа гимназија) стекли потребна знања из граматике српског језика.

У складу с циљевима наставе, уџбеник садржи два типа текстова теоријске, оријентисане на пружање информација о језичком систему и практичне, намењене читању и превођењу. Презентирано су одвојено и у различитим деловима уџбеника. Теоријске текстове чине објашњења и парадигме везане за граматички (претежно морфолошки) систем руског језика. Писани су на српском језику, а лингвистички садржај уџбеника презентира се овде дедуктивним путем, кроз језичка правила и парадигме. Правила су изложена доступно и јасно, а морфолошке парадигме дате су прегледно. Основни недостатак је одсуство илустративних примера и задатака за увежбавање. Задаци за увежбавање наводе се једино уз глаголе (два списка садрже по 18 глагола прве и друге конјугације). Илустративни примери (реченице) наводе се само уз непроменљиве речи – прилоге, предлоге, везнике и узвике.

Практичне текстове чине одломци из прозних дела и стихови намењени читању и превођењу са руског језика. То су оригинални књижевни текстови који нису адаптирани нити посебно дидактички обликовани. Презентирано је осам прозних текстова, две басне и седам песама. Приликом њихове селекције аутор се руководио преваходно екстралингвистичким критеријумима (књижевним, културолошким, фабуларним садржајем), док обим и сложеност текстова, дакле лингвистички и методички критеријуми, имају другостепени значај. Текст А. Ф. Гиљфердинга, иако непримереног обима за почетну етапу наставе, укључен је због његове друштвено-политичке актуелности и ангажованости. Овај обиман текст (16 страница) свакако није погодан да се стави на прво месту у читанци уџбеника, док су остали прозни текстови примеренијег обима (од једне до неколико страница). Сви прозни текстови примеренијег обима (од једне до неколико страница). Сви прозни текстови су занимљиви и доступни ученицима старијег узраста. То су углавном наратив-

ни и дескриптивни текстови. Посматрани са становишта тематско-жанровске припадности у џбеник су укључени различити текстови: епске и лирске приповетке, народне приповетке, једна расправа, басне и поезија. У приповетку *Найшаа* инкорпориран је и епистоларни дискурс.

Практични текстови презентирају се у џбенику после блока теоријских, пошто се раду са тим текстовима (читању и превођењу) приступа након усвајања граматичке материје. Боље решење, по нашем мишљењу, била би комбинација ова два типа текста и њихово синхроно усвајање. Такав начин презентације наставног материјала био је прихваћен у методици наставе страних језика тога доба. Ово сматрамо основним недостатком Васиљевићевог џбеника у односу на захтеве методике наставе периода у коме је настао.

Фонетски и морфолошки садржаји презентирани су у Васиљевићевом џбенику одвојено. Фонетски аспект лингвистичког садржаја џбеника чине правила изговора (читања) гласова руског језика. Врше се поређења графјјских система српског и руског језика а основне међујезичке разлике Васиљевић излаже кроз седам правила. Прво, *е* се изговара као *је*, у позицији под акцентом изговора се *іо: ель, всѣ*. Друго, *э* се изговара као *е* у српском језику „само што се свуда изговара тврдо“. Треће, *о* се изговара као *а* осим у позицији под акцентом. Четврто, звучни сугласник *і* на крају речи губи звучност и изговара се *к*. У речима *Господи, благоволишь* изговара се *х*. Пето, сугласници *г, љ, у* у позицији испред *и, е*, изговарају се као *ђ, ћ* у српском језику. Шесто, сугласници *л, н*, у позицији испред *и, е*, изговарају се меко. Седмо, *ы* се изговара „дебело као *у*“ (стр. 1–2)⁶⁵.

У фонетском делу џбеника објашњавају се сугласничке алтернације које настају приликом грађења речи и облика речи. Аутор наводи оне сугласничке алтернације које су превасходно настале као резултат јотовања, а свако правило илуструје само једним примером.

Сложени систем правила која се односе на руски акценат Васиљевић није могао презентирати у џбенику. Уочио је да се ради о посебно значајном проблему стога је сматрао да је потребно акцентовати све речи у џбенику. Међутим, у граматичком делу и текстовима из техничких и других разлога, има много пропуста.

Централно место у џбенику припада морфологији (4–36) у оквиру које се издвајају променљиве (именице, заменице, придеви, глаголи) и непроменљиве речи (прилози, предлози, везници, узвици). У опису појединих врста речи полази се од дефиниције појма, њихове функције у језичком систему, морфолошких карактеристика.

А. Васиљевић дефинише *именице* као речи којима се неко или нешто именује, делећи их на опште, личне и збирне. Све именице аутор затим дели на оне које означавају бића (одговарају на питање *кто*) и оне помоћу којих се именују предмети (одговарају на питање *что*). У вези са родом именица упућује се на номинатив сингулара који се код именица мушког рода завршава на тврд или мек сугласник⁶⁶ или *ј*; именице женског рода завршавају се на *-а, -ја, -ь*; именице средњег рода на *-о, -е, -мя*. Подела именица према роду послужила је као основа за одређивање де-

⁶⁵ По старом правопису у српском језику постојале су графеме *ю, я, њ, њ*, стога их Васиљевић није посебно објашњавао.

⁶⁶ Васиљевић заправо пише о завршетку именица мушког рода на *ѣ, љ и љ*, пошто се *ѣ* писао по старом правопису на крају речи које се завршавају на сугласник.

клинација. По првој деклинацији мењају се именице мушког рода (*воинъ, герой, пастьрь*), по другој именице женског рода (*шуба, воля, милость*), по трећој именице средњег рода (*слово, сердце, имя, знамя, время*). Уз категорију рода Васиљевић наводи основне податке о категорији броја и падежа именица. Деклинацији именица претходи излагање система падежа у руском језику, уз њихове називе наводе се основна питања: *Кто писал письмо?* Брата. *Кого ищут?* Брата. *Чего у вас нет?* Книги. *Чему вы учились?* Русскому језику. *Кого любите?* Брата. *Человек, не унывай духом. Чем занимаешься?* Наукой. *О чём ты думаешь?* О слободи. Васиљевић овде даје седмочлану падежну парадигму, међутим, у даљем тексту наводи шест падежа уз напомену да су облици за номинатив и вокатив исти. Деклинације именица (основне парадигме дате су на примерима које смо навели уз род именица) допуњене су напоменама које се односе на поједине падеже (генитив сингулара неких градивних именица *мёду, сахару*; номинатив плурала са двојним облицима: *веки – века*; номинатив плурала на *-а, -я* код именица прве деклинације, инструментал сингулара и генитив плурала именица друге деклинације) или на основе именица (основа на *ч, ш, ш, ж*).

А Васиљевић дефинише *заменице* као речи које могу стајати уместо именица, а дели их на „личне и безличне“ (стр. 1). Личне заменице дели на познате и то за прво лице *я, мы*, за друго лице *ты, вы*, за треће лице *он, оно, она, они, они, оне*. „Непозната“ лична заменица је *кто*, а „безлична“ *что*. Овде се наводи и повратна заменица *себя* са енклитичким обликом *-ся*, чиме се списак заменица исцрпљује. Затим се презентира њихова деклинација уз напомену да лична заменица трећег лица у свим зависним падежима уколико се употребљава са предлозима добија иницијално *н*: *у него, к нему, при ней*.

Придеви су речи које стоје уз именице, а имају функцију бољег означавања именице уз коју се налазе. У поглавље о придевима Васиљевић сврстава основне и редне бројеве, присвојне, показне и односне заменице. Све те речи он назива придевима и дели их на „просте и бројне“, први показују квалитет (*добрый человек, прекрасный сад, жёлтая бумага, весёлое дитя*) а други количину или редослед (*двадцать, людей, первый год, девятый случай*). Осим квалитета, квантитета и редоследа придеви показују припадање (*мой карандаш, твоё перо, её книга, ваше поместье, наше дело, их хвала*) или указују на некога или нешто (*сей мальчик, этот господин*). Придеви имају кратак облик од кога се образује дужи облик придева, а ови дужи облици се мењају по тврдој или мекој промени. Деклинација придева даје се у синтагми са именицом: *добрый мальчик, легкое перо, жёлтая бумага*; као образац меке промене наводи се придев *синий, синее, синяя* без одговарајућих именица. У напомени се објашњава промена бројева *десять, тысяча* и придева типа *сестрин*. Овде се наводе придеви на *-ой*: *большой, немой, глухой, простой*, као и инвентар основних и редних бројева (које Васиљевић назива бројним придевима) од један до сто.

Поређење придева презентира се доста нејасно и непотпуно. А Васиљевић наводи да се придеви пореде на два начина. Први, када се основи кратког придева додају суфикси *-ее, -ейший*: *глуп – глупее, –глупейший*, а код придева на *к, г, х*, додаје се *-е, -айший*, при чему ти сугласници прелазе у *ч, ж, ш*: *тих – тише – тишайший*. Други начин поређења придева врши се помоћу речи *самый, все, наи* и основног облика придева: *самый добрый, всеблагий бог, наибогородный металл* (стр. 18–19).

Презентацији материје о руским глаголима Васиљевић је посветио највише простора. Дефинишући глаголе као речи које именују радњу, аутор је навео граматичке категорије које карактеришу руски глагол: вид, време, начин, стање. Васиљевић наводи да руски глагол има три времена, садашње, прошло и будуће: *я читаю, ты читал, он будет читать*. Према трајању радње разликује четири класе глагола: глаголе несвршеног вида (*делать, говорить*); свршене глаголе који се образују од несвршених алтернацијом самогласника (*прослав-ля-ть – прослав-и-ть*), изостављањем суфикса *-ва-* (*да-ва-ть – да-ть*), префиксацијом (*с-делать, по-править*); учестане глаголе (*слыхать, делывать*), једнократне глаголе (*плюнуть, столкнуть*). Везујући категорије времена и вида, аутор објашњава да несвршени и учестани глаголи имају сва три времена, док свршени и једнократни немају презент. Према облицима презента разликују се глаголи прве конјугације (на *-ешь, -ет, -ем, -ете, -ут/ют*) и глаголи друге конјугације (*-ишь, -ит, -им, -ите, -ат/ят*). Следе напомене о инфинитиву, императиву и индикативу, као и практична упутства о образовању појединих глагослких и глаголско-именских облика. Од основе инфинитива образује се: 1) перфекат помоћу суфикса *-л* (*-ло, -ла, -ли*); 2) партиципи прошлог времена: *писа-ть – писавший, посла-ть – посланный*; 3) глаголски прилог свршени: *дуну-ть – дуну-в, дуну-вши*. Од првог лица плурала презента образује се трпни партицип садашњег времена: *делаем – делае-мый*. Од трећег лица множине презента образује се радни партицип садашњег времена: *читаю-т – читаю-щий, говоря-т – говор-ящий*. Дакле, код глагола прве конјугације овај облик се завршава на *-ущий, -ющий*, а код друге конјугације на *-ащий, -ящий*. Глаголски прилог садашњи образује се од првог лица презента: *чита-ю – чита-я; дыш-у – дыш-а*. Наведена правила илуструју се примерима свих класа глагола, полазећи од типа конјугације и глаголског вида. За прву конјугацију наводе се глаголи *толкать, столкать, толковать, толкнуть*, дају се пуни обрасци свих глаголских облика, док је за увежбавање задато 18 глагола прве конјугације различитог вида. Следе аналогне табеле са глаголима друге конјугације. Посебно су дати облици помоћних глагола *быть* и *стать*, и глаголи који друкчије образују садашње, односно просто будуће време: *есть, дать, весть*.

Дефинишући *прилоге* Васиљевић наводи дао ни показују разне околности у којима се одвија радња, те тиме тачније означају радњу. Дели их на прилоге који служе као адвербијал места (*здесь, тут, там, внизу, нигде, отселе, туда, сюда, отсюда, далеко, доселе, близко, вперед, назад, лево, право, вне, далее*), времена (*тогда, теперь, давно, никогда, всегда, прежде, раньше, вчера, завтра, позавчера, сегодня, уже, поздно, сейчас*), начина (*так, так и сяк, хорошо, дурно, очень, сильно, шибко, нечаянно, гуляя, прижав*) количине (*один раз, однажды, часто, редко, иногда, опять*), утврђивања или одрицања радње (*правда, поистине, подлинно, непременно, авось, возможно, разве, может быть*).

Предлози се дефинишу као речи које показују различите односе међу именицама. Све предлоге Васиљевић дели на просте (*о, у, в-во, по, на, до, перед* итд.) и сложене (*около, внутри, возле, прежде*). Прости предлози могу стајати самостално или везано уз именице и глаголе (*при-говор, по-правка, при-жать, воз-вестить*).

Материја о *везницима* и *узвницима* изложена је сасвим сажето. Код везника Васиљевић разликује „главне и споредне“, тј. оне који се употребљавају у незави-

сно-сложеним реченицама и оне који се користе у другим реченицама. „Главне“ везнике дели на „сродне“ (*и, а, потом, не тољко но и, ни-ни, после, затем, как-то*), супротне (*но, не, а, тољко-что, или*), узрочне (*ибо, посему, следовательно, и так*). „Споредни“ везници су *да, чтобы, если, так как, кто, что, когда, где, тут*. Објашњења и правила о прилозима, предлозима, везницима и узвицима илустрована су примерима њихове употребе у реченицама.

Културолошки садржаји у *Учишељу руској језика* оријентисани су на информације о Русији и руској култури. Доминирају теме везане за природне лепоте и богатства Русије, њена непреледна пространства, народне обичаје. Текст о Кијеву, граду у коме се Васиљевић школовао, пружа поетичну слику града, његових цркава и грађевина које се стапају са Дњепром и шумовитим пејзажима, чинећи савршену хармонију онога што постоји у природи и онога што је створио човек.

Културолошки подаци везани за српску културу само су имплицитно присутни у тексту Гиљфердинга у коме се расправља о опстанку православне вере између ислама и римокатоличке вере. Током вишевековне турске окупације православни Словени слушају да њихова вера није правоверна, да Бог признаје само ислам, стога је Турцима дао и власт и снагу, док је кривовернике претворио у турске робове. С друге стране, ту одлазе бројни мисионари римске вере који су образовани и познају свет. У православним земљама има мало цркава, а и оне су запуштене. Свештеници су недовољно образовани, нема духовних школа, а ретке свете књиге с муком се допремају из Русије. Уз све то православна вера код Јужних Словена не слаби. Снага православне вере, према Гиљфердингу, састоји се у томе што је суштина православља потпуно сродна са самом суштином словенског духа и словенског начина живота. О Гиљфердинговој расправи писао је А. Хацић наводећи да она показује са „каквом аналитичком оштрином ума, дипломатичном точношћу, дубоким политичким и историчким знањем, а нада све како православно па баш зато тако точно и потпуно схвата и описује г. Гиљфердинг и саме најфиније црте духа и живота народа нашег, и политичког, социјалног и вероисповедног стања његовог по Босни, Старој Србији и Херцеговини“ (Гиљфердинг 1979, 9).

На плану фабуларног садржаја прозних текстова доминирају вредносни ставови из области вере, међуљудских односа и односа према себи. Истински ослонац сваке вере јесте свест о њеној истинитости. Вера и истина преносе се породичним васпитањем и друштвеном свешћу и предањима, уздижући се до духовног сазнања (*Чем поддерживается православная вера у южных славян*). Човек треба да се стваралачки односи и према себи и према другима, нарочито према себи. У настојању да се одупре греху и да се очисти од порока човек достиже највише вредности (*Неоделанный драгоценный камень*). Да би победио своје слабости, човек мора најпре добро упознати себе; јер онај ко може да победи себе, може лако победити и све своје непријатеље (*Герой*).

У оквиру методичког садржаја уџбеника разматра се редослед презентације граматичке материје, сложеност текстова и мотивациона функција уџбеника.

У предговору Васиљевић износи податке о макроструктури уџбеника наводећи да су његови основни делови преглед руске граматике, текстови савременог књижевног језика и речник „оних речи руских које с разликују од српских или се употребљавају код њих у другом смислу“. Граматички материјал у Васиљевићевом

уџбенику презентира се по узору на описне нормативне граматике руског језика тога доба. То је традиционални начин и редослед презентације граматичког материјала из области фонетике и морфологије. У оквиру морфологије материја се излаже према врстама речи. Прозни текстови намењени читању и превођењу у погледу методичке сложености могу се оценити као адекватни узрасту ученика и нивоу наставе. То су превасходно наративни текстови са једноставном линијом сижеа која се лако прати и наслућује. Текстови су садржајно занимљиви, актуелни, високе литерарне вредности. Стога су и обимни текстови лако читљиви и занимљиви. Одређен проблем може представљати избор поезије. Уз релативно једноставне стихове као што су *Казачья колыбельная песня*, *Узник*, *Отчего*, укључени су језички, садржајно и стилски сложенији стихови који нису погодни за почетну етапу наставе, на пример *Воздушный корабль*.

Мотивациони елементи у уџбенику посебно су наглашени у предговору где аутор наводи податке о значају учења страних језика и посебно руског. Формулишући циљеве уџбеника, Васиљевић наводи да се без познавања страних језика не може замислити озбиљно бављење науком, посебно у нашим условима, будући да нема стручне и научне литературе на српском језику. Руски језик има предност у односу на друге стране језике (немачки и француски) јер се може брже и лакше научити. А књига која је пред читаоцем састављена је тако да свако може научити тај језик и то за кратко време.

Мотивациону функцију има и мисао Уварова која се као мото, и поред противљења чланова Школске комисије, наводи на насловној страни уџбеника: *Узнать язык народа, значит узнать весь ход его образования*.

Друго издање уџбеника (1871) аутор је приказао као ново, потпуно прерађено издање у односу на уџбеник из 1862. године. Школска комисија је прихватила Васиљевићеву позицију и оценила да се ово издање може сматрати готово новим уџбеником. Размотрићемо стога које је измене у погледу структуре и садржаја уџбеника Васиљевић унео у друго издање.

На плану макроструктуре уџбеника издвојени су и насловљени његови основни делови: *Предговор* (I-II), *Грамаџичка љравила руској језика* (1–60), *Руска чиианка* (61–90), *Крайки речник* (91–150). На плану микроструктуре уџбеника издваја се лекција као његова основна структурна јединица.

Грамаџички део уџбеника подељен је на 25 лекција, а свака лекција је компонована тако да се може усвојити за један школски час. Структура лекција је уједначена, а чини је грамаџичко правило и објашњење, примери функционисања дате грамаџичке појаве на нивоу реченице, објашњење лексике употребљене у примерима, односно у лекцији. Лекције су насловљене према грамаџичкој јединици која се експлицира. Називи тема, као и грамаџичка објашњења, писани су на српском језику. Грамаџичка материја распоређена је по лекцијама овим редоследом: 1. О гласовима и писменима, 2. О изговарању и промени писмена, 3–6. О именицама, 7–8. О заменицама, 9–13. О придевима, 14–22. О глаголима, 23. О на речицама (прилози), 24. О приречицама (предлози), 25. О свезама, о усклицима.

Други део уџбеника *Руска чиианка* (61–90) претрпео је измене само у погледу селекције текстова. Из првог издања преузета је једино Љермонтовљева поези-

ја, која је сада стављена на почетак читанке. Следи обиман одломак из комедије *Гувернантка третьего сорта* (68–78), епистоларни текст *Об успехах современной физиологии* (78–84), одломак из дела *О политике Кабура* Чернишевског (84–90). Текстови нису дидактички обликовани.

Трећи део уџбеника чини речник (91–150) у који су „стављене само оне речи које се или сасвим разликују од наших или се употребљавају у другом смислу“⁶⁷. Речник садржи 1.809 лексичких јединица са њиховим преводним еквивалентима српског језика. У овај речник аутор није унео лексику нових текстова, већ је извршио само незнатне корекције речника првог издања (изостављен је мањи бој речи).

Највише измена и новина Васиљевић је уградио у део уџбеника који садржи преглед граматике руског језика. То је и разумљиво, будући да граматички систем остаје средиште наставе, пошто се знање страног језика идентификује са познавањем његовог граматичког система. У односу на прво издање нови уџбеник пружио је, пре свега, друкчији начин презентације граматичке материје, док је само тумачење суштине граматичких појава руског језика остало готово непромењено. Нов начин презентације морфолошких облика може се окарактерисати као покушај да се ова материја изложи на синтаксичком нивоу. Промена именица, заменица, придева и глагола дата је путем реченица, и уопште, свако правило поткрепљено је већим бројем илустративних примера.

У првој лекцији врши се поређење графичких система руског и српског језика, објашњавају правила изговора (читања) руских гласова (графема). Измене и допуне које је аутор овде унео односе се углавном на разлике настале као последица реформе српског језика и правописа. Извесне корекције уносе се у опис изговора самогласника *ы*. Васиљевић наводи да се овде изговара глас „који је више налик на *у* него на *и*“⁶⁸. Ново је у овом издању тумачење изговора гласа обележеног словом *г* у неким речима црквенословенског порекла, као и у именима страног порекла. У првом случају изговара се *х* (*Господь, благоволение*), у другом, сугласник *г* (*Гегель*). На крају лекције наводе се реченице за увежбавање читања и изговора оних гласова по којима се два језика разликују⁶⁷.

У излагању морфолошког система аутор је унео највише новина. Изоставио је поделу речи на врсте и дефиниције појединих врста речи. У материји о именицама изостављене су напомене о падежном систему, броју именица, а задржана је подела именица по родовима као основа за сврставање именице у одређену деклинацију. Промена именица дата је на синтаксичкој основи и то кроз седам падежа⁶⁸. Изостављени су називи падежа и падежна питања, за њихово обележавање употребљени су редни бројеви. Промену именица мушког рода Васиљевић излаже помо-

⁶⁷ Реформом српског језика и правописа разлика између два графичка система је повећана. Из српског језика избачени су *я, ю, е* (у гласовној вредности *је*), *јаш*, који су остали у руском, а уведени *ь, њ, ј, ђ, љ*.

⁶⁸ Као илустрацију наводимо промену именице *человек*:

1. *Человек* пришёл и сказал мне на ухо.
2. Все эти вещи того самого *человека*.
3. Я скажу этому *человеку*, пусть не уезжает до завтра.
4. Я видел того *человека* назад тому три дня.
5. Эй, *человек*, приходи сюда.
6. Разве ты был знаком с этим *человеком* раньше?
7. Об этом *человеке* не стоит хлопотать.

ћу реченица у којима су као обрасци послужиле речи *человек, люди, герой, учитель*. Именица *человек* послужила је као образац промене именица које се завршавају на тврд сугласник. Међутим, именица *люди* презентира плурал меке промене, стога је деклинација именица мушког рода непотпуно објашњена. Реченице са именицама *герой, учитель* дате су паралелно како би се боље училе сличности и разлике, чиме се олакшава усвајање ових парадигми. Излагање материје о именицама мушког рода завршава се поређењем са падежним системом аналогних именица српског језика. Именице женског рода и средњег рода дате су готово исто као у првом издању уџбеника, осим што је морфолошка парадигма замењена презентацијом материје на синтаксичком нивоу.

Излагање заменичког система Васиљевић је незнатно изменио. Задржавши исту супкласификацију као у првом издању, он додаје да у руском језику, као и у српском, постоје речи које се неправилно називају заменицама и сврставају у заменице. То су показне заменице *тот, этот*, присвојне заменице *мой, твой, свой, наш, ваш, их*. Пошто се те заменице мењају као придеви, аутор се одлучује да о њима говори у поглављу о придевима. И промену заменица и придева Васиљевић даје кроз реченице, и то кроз седам падежа. Код неких заменица стоји напомена да немају облик за вокатив, а код придева да је вокатив једнак номинативу⁶⁹. Ново је код придева уношење правила о употреби кратког и пуног облика придева у речници, што је повезано са уношењем у уџбеник синтаксичких модела.

У тумачењу руског глагола Васиљевић полази од схватања да глагол има најважнију улогу у реченици и да му стога треба посветити посебну пажњу. Ипак, овде нису вршене веће корекције у односу на прво издање, осим што су глаголски придеви издвојени и посебно објашњени после тумачења категорија вида, времена и начина.

Материја о непроменљивим врстама речи делимично је остала неизмењена (везници и узвици), делимично је допуњена (прилози), док је део о предлозима потпуно измењен. Параграф о прилозима допуњен је њиховом употребом са придевима (*очень слабое вино, весьма хорошая материя*) и прилозима (*очень, хорошо учится, весьма глупо говорит*). У вези са предлозима извршена је значајна измена, пошто се предлози дефинишу као речи које показују у каквом односу стоји именица према другим именицама или речима. Аутор затим одређује предлоге као водеће граматичко средство у формирању значења предлошко-падежне конструкције. Наводи се списак предлога који захтевају одређене падеже и дају примери њихове употребе. Васиљевић је као предлоге који стоје уз генитив издвојио: *без, из, у, до, для, от, ради, вне, против, кроме, около, окрест, оприч, внутри, сверх, сверху, возле*. Предлог *к* стоји уз облике датива, предлози *про, сквозь* уз акузатив, предлог

⁶⁹ Васиљевић наводи да заменице *я, мы, он, они* немају вокатив, док за промену заменица *ты, вы* наводи следеће примере:

1. Ты был у него.	Вы были накануне у меня.
2. Тебя не было дома.	Без вас не хотели ехать.
3. Тебе надо много толковать.	Вам это почем.
4. Тебя дурачил он.	Вас ждут уже три дня.
5. О ты, несчастный.	О вы, гордецы одни.
6. С тобою они шутили.	Вами дорожат в этом обществе.
7. О тебе писали явно.	При вас они много говорили. (18).

между уз инструментал, об, њри уз локатив. Наводе се предлози који стоје уз више падежних облика: с уз генитив и инструментал; в, на, о уз акузатив (правац кретања) и локатив (место); за, њперед уз акузатив и инструментал. Употреба свих наведених предлога илустрована је занимљивим примерима на нивоу реченице.

У уџбеницима А. Васиљевића постављен је основни практични циљ наставе руског језика: оспособљавање ученика за читање (превођење) литературе на том страном језику. У складу са основним поставкама граматичко-преводне методе аутор је сматрао да до реализације тога циља води упознавање ученика са граматичким системом руског језика. Зато централно место у оба уџбеника заузимају граматичка правила и објашњења, а граматичка материја изложена је дедуктивним путем. Основна јединица презентације/усвајања у првом издању уџбеника јесте морфолошки облик речи, у другом издању то је синтаксичка конструкција. Семантизација граматичких структура и лексике врши се искључиво помоћу функционално-семантичких аналога српског језика. Уџбеници не садрже систем вежбања. Оба уџбеника се заснивају на граматичко-преводној методи, јер подразумевају такву организацију наставног процеса у коме је полазна тачка и основа граматички систем руског језика. Тек усвајањем граматичких појава стиче се основа за читање текстова на руском језику и превођење. Стога ови уџбеници припадају типу уџбеника језичке (граматичке) оријентације.

Поређење граматичког дела првог (1862) и другог (1871) издања *Учишља руској језика* пружа више занимљивих података. Посматрано глобално, оба уџбеника се заснивају на граматичко-преводној методи и спадају у уџбенике граматичке оријентације. Ипак, међу њима постоје значајне разлике. Прво издање уџбеника максимално се приближава описној нормативној граматици руског језика и у погледу селекције и начина презентације граматичке материје. Граматичка правила и парадигме усвајају се путем образаца и према нивоима језичке структуре, а у оквиру морфолошког нивоа према врстама речи. Морфолошке парадигме нису приказане са функционалног аспекта. Синтакса није посебно изложена у уџбенику, а усвајање лексике, уз незнатну дигресију, своди се на поједине речи које су дате у морфолошкој парадигми. Стога је у уџбенику остварена релација: фонетика → морфолошки облици → текст.

У другом издању *Учишља руској језика* Васиљевић је остварио знатан напредак у погледу макроструктуре и микроструктуре уџбеника и начина презентације наставних садржаја. У структурном погледу позитивна помак представља подела материје на мање дидактичке целине (лекције) што доприноси бољој прегледности уџбеника и лакшем уочавању елемената језичког система. Лекције у уџбенику структуриране су једнообразно. У свакој лекцији издвојена је одређена лингвистичка појава и приказана са становишта њеног формалног обележја и функционалног аспекта. Морфолошки облици дати су на синтаксичкој основи што омогућава истовремено усвајање граматике и лексике, стицање одређених ексталингвистичких знања, повећава мотивацију. Занимљивије је, примера ради, усвајање присвојних заменица кроз реченице као што су: *Мой дом открыт для всех честных людей, Своих дел я никогда не постыжусь, Вашему брату не понравилось в Москве, О своем труде и своем хлебе* (30–31), него путем морфолошке парадигме. На тај начин и шири круг лексике заступљен је већ у граматичком делу уџбени-

ка. Кроз различите илустративне примере, који служе за уочавање функционалног аспекта морфолошких облика, презентирано је 308 лексема руског језика. Парцијални речник лексике за усвајање даје се на крају сваке лекције у граматичком делу уџбеника. Тај минимални фонд речи доприноси бољој припремљености корисника уџбеника за прелазак на читање и превођење текстова. Тиме је овде остварена релација: фонетика → морфолошки облици и синтаксичке конструкције → текст.

Текстови за читање у оба уџбеника служе као материјал за примену знања из граматике. Приликом избора текстова аутор се није доследно придржавао основних дидактичких принципа у погледу обима, тежине, адаптације и усклађености материје са етапом наставе и претходном спремом ученика. У том смислу прихватљивије решење понуђено је у првом издању уџбеника. Васиљевић је водио рачуна о томе да у оба издања буду укључени текстови који одражавају стање у савременом руском језику, у друго издање укључио је драматизовани текст који садржи реченичне моделе и примере говорног језика.

У погледу семантизације лексике у оквиру речника у другом издању уџбеника нађено је боље решење, јер поред кумулативног руско-српског речника постоје и парцијални речници уз сваку лекцију. У парцијалним речницима лексика је семантизована непосредно уз текстове (издвојене реченице), дакле у ширем контексту, те се може говорити о презентацији лексике на синтаксичкој основи. У почетним лекцијама речи се наводе у истом облику у коме су дате у примерима. Кумулативни руско-српски речници нису потпуни, посебно у другом издању јер лексика нових текстова није уврштена у речник.

У другом издању *Учишља руској језика* Васиљевић је отклонио неке недостатке ранијег издања. Пре свега, постигнута је организација граматичког материјала на синтаксичкој основи. Граматичка правила и објашњења илустрована су довољним бројем примера. Стога се може рећи да је Васиљевићев уџбеник био у складу са основним захтевима методике наставе страних језика периода у коме је настао и да је у односу на уџбенике других страних језика израђене у Србији био знатно боље конципиран и методолошки постављен.

У целини посматрано, Васиљевићев уџбеник руског језика у оба своја издања оставио је траг у историји српског школства и лингводидактичке мисли не само због свог пионирског карактера и дуготрајности употребе, него и због за своје доба доста солидног квалитета дидактичког транспоновања лингвистичке, комуникативне и културолошке материје. А уколико узмемо у обзир и квалитет других уџбеника коришћених у српским богословијама⁷⁰, можемо закључити да је настава руског језика у овом типу школа од самог почетка била на задовољавајућем нивоу, представљајући темељ за њено развијање у другим образовним установама Србије и српских земаља.

⁷⁰ Исп. фусноту 20. Детаљније о овим уџбеницима в. у: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији...*, стр. 163–181, 191–193, 216–237; Д. Дамљановић, *Линводидактичко наслеђе Јеврема Илића*. – [У зб.:] Б. Шијаковић (уред.), *Српска шеологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*. Београд, 2010, књ. 3, стр. 195–205; Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Дојринос митрополија Инокентија Павловића српској русистичкој линводидактици*. [У зб.:] Б. Шијаковић (уред.), *Српска шеологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*. Београд, 2010, књ. 6, стр. 154–166; Д. Дамљановић, *Дојринос Пејтра С. Пројшћа русистичкој линводидактици*. – [У зб.:] Б. Шијаковић (уред.), *Српска шеологија у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*. Београд, 2010, књ. 8, стр. 60–69.